

# شرح مبسوط منظومه

جلد دوم

[www.ketab.ir](http://www.ketab.ir)

استاد شهید آیت الله مرتضی مطهری



انشارات صدرا

سرشناسه: مطهری، مرتضی، ۱۲۹۸-۱۳۵۸.  
 عنوان و نام پدید آور: شرح مبسوط منظومه / مرتضی مطهری.  
 مشخصات نشر: ۵۸۴ ص. تهران: صدرا، ۱۳۹۷ -  
 شابک: (جلد ۲): 978-600-7747-32-2 (دوره): 978-600-7747-28-5  
 وضعیت فهرست نویسی: فیبا  
 یادداشت: کتاب حاضر شرحی است بر بخش مربوط به فلسفه، یا غرر الفرائد از کتاب  
 «منظومه» یا «شرح منظومه» [ملاهادی سبزواری] ۱۲۱۲-۱۲۸۹ ق. منظومه فی الحکمة. شرح  
 موضوع: شرح مبسوط منظومه: درسهای منزل  
 موضوع: فلسفه تطبیقی - فلسفه اسلامی  
 رده بندی کنگره: ۱۳۹۷ م ۶ ۱۰۳ ش / BBR۱۲۳۹  
 رده بندی دیویی: ۱۸۹/۱  
 شماره کتابشناسی ملی: ۵۴۲۵۰۲۰



این کتاب با رعایت دولتی چاپ شده است.

### شرح مبسوط منظومه (جلد دوم)

اثر: استاد شهید آیت الله مرتضی مطهری

نویت چاپ: ششم / اردیبهشت ۱۴۰۳ مطابق شوال ۱۴۴۵

تعداد: ۲۵۰ نسخه

بها: ۳۴۹/۰۰۰ تومان

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: مؤسسه چاپ فجر (۱۰۰۱۳۹۵). تلفن: ۳۳۹۵۴۵۳۸

ناشر: انتشارات صدرا (باکسب اجازه از شورای نظارت بر نشر آثار استاد شهید مطهری)

کلیه حقوق چاپ و نشر مخصوص ناشر است.

- تهران: خیابان ناصرخسرو، مقابل دارالفنون، کوچه دکتر مسعود - تلفن: ۳۳۱۱۹۷۹۶
  - شعبه ۲: خیابان انقلاب، بین خیابان دانشگاه و ابوریحان، پلاک ۱۱۶۴ - تلفن: ۶۶۴۶۱۰۸۶
  - قم: شعبه ۱: خیابان ارم - تلفن: ۳۷۷۲۱۵۲۲ شعبه ۲: مجتمع ناشران - تلفن: ۳۷۸۴۷۵۹۵
- پایگاه اینترنتی و فروشگاه آنلاین: [motahari.org](http://motahari.org)

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۷۴۷-۳۲-۲

شابک دوره: ۹۷۸-۶۰۰-۷۷۴۷-۲۸-۵

## فهرست مطالب

۱۵	پیشگفتار.....
۱۷	تعلق جعل به وجود.....
۱۷	تاریخچه بحث جعل.....
۱۸	محل بحث در مسئله «جعل».....
۲۱	جعل بسیط و جعل تألیفی.....
۲۲	وجود نفسی و وجود مادی.....
۲۶	ملاک نیازمندی به جعل.....
۲۸	شبهه یا مغالطه فخر رازی.....
	□
	براهین تعلق جعل به وجود:
۳۵	برهان اول.....
۳۷	برهان دوم.....
۳۸	تقریر دیگری از برهان دوم.....
۳۹	برهان سوم.....
۴۳	شبهه فخر رازی.....
۵۱	مواد ثلاث و اقسام وجود.....
۵۱	اصطلاح «ماده» و «جهت».....
۵۳	بحث «مواد ثلاث» بحث منطقی است یا فلسفی؟.....
	اقسام وجود:
۵۴	وجود فی نفسه، وجود لا فی نفسه.....
۵۸	وجود لِنفسه و وجود لغيره.....
۶۰	وجود بنفسه و وجود بغيره.....
۶۱	مناقشه‌ای بر بیان حاجی.....
۶۱	اشکال دیگر.....

حل یک اشکال	۶۴
جهات ثلاث و بداهت آنها	۶۹
توضیح	۷۰
ملاک نیاز و عدم نیاز به تعریف	۷۱
مقدمه اول	۷۱
مقدمه دوم	۷۲
مقدمه سوم	۷۳
ضرورت و امکان و امتناع از مفاهیم بدیهی هستند	۷۴
اعتباری بودن مواد ثلاث	۷۵
اقوال درباب نحوه وجود مواد ثلاث	۷۹
ادله قائلین به عینی بودن مواد ثلاث:	
دلیل اول	۷۹
دلیل دوم	۸۰
دلیل سوم	۸۰
پاسخ اشکال سوم	۸۱
پاسخ اشکال دوم	۸۲
پاسخ اشکال اول	۸۳
براهین قائلین به عینی نبودن مواد ثلاث:	
برهان اول	۸۴
برهان دوم	۸۵
اقسام هریک از مواد ثلاث	۸۸
و جوب بالذات	۸۸
امتناع بالذات	۹۰
امکان بالذات	۹۱
و جوب بالغير	۹۱
امتناع بالغير	۹۲
امکان بالغير	۹۳
و جوب بالقياس	۹۴
مطلب اول	۹۸
مطلب دوم	۹۹

۱۰۰	متضایفین نسبت به یکدیگر وجوب بالقیاس دارند
۱۰۱	امتناع بالقیاس
۱۰۲	امکان بالقیاس
	□
۱۰۵	ایراد به تقسیم حاجی
۱۰۷	تقسیم صحیح
۱۱۰	طرح یک اشکال
۱۱۲	پاسخ اشکال
	چند مثال:
۱۱۳	مثال اول
۱۱۴	مثال دوم
۱۱۵	مثال سوم
۱۱۷	مباحث مربوط به امکان
۱۱۷	بحث اول: عروض امکان بر اهمیت یک امر تحلیلی عقلی است
۱۱۷	بحث دوم: امکان ذاتی با وجود عدم جمع می شود
۱۱۸	بحث سوم: معانی امکان
۱۱۹	فرق «مشترک لفظی» و «مشترک معنوی»
۱۲۲	اشتراک لفظی اصطلاح «تضاد»
۱۲۷	بازگشت به اصل بحث
	اصطلاحات دیگر امکان:
۱۲۸	امکان عام
۱۲۸	امکان خاص
۱۲۹	امکان اخص
۱۳۰	ایراد
۱۳۱	پاسخ
۱۳۳	ضرورت بشرط محمول
۱۳۵	امکان استقبالی
	□
۱۴۲	بحث چهارم: امکان، لازم ماهیت است
۱۴۳	امکان، یک امر اعتباری است
۱۴۶	اهمیت مسائل مربوط به شناخت و معرفت
۱۴۷	چرا امکان، لازم ماهیت است نه لازم وجود؟

- ۱۴۹ ..... بحث پنجم: نیاز ممکن به مؤثر و علت، بدیهی اولی است. ....  
 شبهاتی دربارهٔ نیازمندی ممکن به علت:
- ۱۵۲ ..... اشکال اول .....  
 ۱۵۳ ..... اشکال دوم .....  
 □
- ۱۵۵ ..... ملاک و مناط نیاز به علت چیست؟ .....  
 ۱۵۶ ..... نظریهٔ اول: نفس موجودیت ملاک نیازمندی به علت است. ....  
 ۱۵۶ ..... نظریهٔ دوم: حدوث ملاک نیازمندی به علت است. ....  
 ۱۵۷ ..... نظریهٔ سوم: امکان ملاک نیازمندی به علت است. ....  
 ۱۵۸ ..... چرا ممکن نیازمند به علت است؟ .....  
 ۱۵۹ ..... شبههٔ فخر رازی در مورد نیازمندی ممکن به علت .....  
 ۱۶۱ ..... پاسخ شبههٔ فخر رازی در مورد جعل یا علیت .....  
 ۱۶۳ ..... تحلیل مسئلهٔ علیت .....  
 □
- ۱۶۸ ..... بحث ششم: ممکن حدوثاً و علماً نیازمند به علت است. ....  
 ۱۷۰ ..... یک شبهه و پاسخ آن .....  
 ۱۷۲ ..... بحث هفتم: مناط احتیاج به علت، امکان است .....  
 □
- ۱۷۴ ..... ادامهٔ بحث هفتم .....  
 ۱۷۵ ..... نظریهٔ متکلمین .....  
 ۱۷۶ ..... نظریهٔ حکما .....  
 ۱۷۷ ..... سخن حکما خطاب به متکلمین .....  
 ۱۷۸ ..... ملاک معلولیت «از او بودن» است نه حدوث .....  
 ۱۸۱ ..... امکان فقری .....  
 □
- ۱۸۷ ..... برخی احکام و وجوب غیری .....  
 ۱۹۱ ..... تفکیک میان علیت و ضرورت محال است .....  
 ۱۹۲ ..... مسئلهٔ اولویت .....  
 ۱۹۴ ..... رد نظریهٔ اولویت غیری .....  
 ۱۹۹ ..... ضرورت بشرط محمول .....  
 ۲۰۰ ..... هر ممکنی را دو ضرورت فرا گرفته است .....  
 □
- ۲۰۱ ..... امکان استعدادی (۱) .....  
 ۲۰۱

۲۰۱	سیر تاریخی بحث «امکان استعدادی»
۲۰۳	امکان استعدادی غیر از استعداد است
۲۰۷	امکان استعدادی را گاهی «امکان وقوعی» می‌نامند تفاوت‌های امکان استعدادی و امکان ذاتی:
۲۰۸	فرق اول
۲۰۹	فرق دوم
۲۱۰	فرق سوم
۲۱۰	فرق چهارم
۲۱۲	فرق پنجم
۲۱۳	فرق ششم
۲۱۳	اضطراب در کلام صدرالمألهین
۲۱۴	اصالت وجود و حل مسئله امکان استعدادی
۲۱۶	فرق امکان ذاتی و امکان استعدادی به ابهام و تعیین ماهیت و وجود برمی‌گردد
۲۱۷	امکان ذاتی و امکان استعدادی اشتراکشان معنوی است □
۲۲۰	امکان استعدادی (۲)
۲۲۰	نظریه خاص ما در باب امکان استعدادی
۲۲۱	واجب الوجود از سنخ وجود است و ممتنع الوجود از سنخ عدم
۲۲۲	بنا بر نظر دقیق، حتی امکان هم از ماهیت سلب می‌شود
۲۲۳	مجازهای عرفی
۲۲۳	مجازهای دقیق عقلی
۲۲۴	اطلاق «موجود» بر «ماهیت» از دقیق‌ترین مجازهای عقلی است
۲۲۵	نسبت دادن «امکان» به «ماهیت» مجاز است
۲۲۶	حل مسئله امکان استعدادی
۲۲۷	بیان دیگر
۲۲۷	حیثیت تعلیلیه و حیثیت تقییدیه
۲۳۰	احکام وجود را می‌توان به کمک حیثیت تقییدیه به ماهیت هم نسبت داد
۲۳۰	معنی امکان ذاتی در مورد ماهیت
۲۳۱	خلاصه بحث

## شناخت

نظریات مختلف در باب شناخت:

۲۳۳	۱. نظریه لاک و همه مادیون
-----	---------------------------

۲۳۴. نظریه هیوم.....
۲۳۵. نظریه کانت.....
۲۳۶. نقد نظریه سوم.....
۲۳۶. نظریه هگل.....
۲۳۷. نقد نظریه چهارم.....
۲۳۸. نقد نظریه اول (نظریه مادیون).....
۲۴۱. نظریه فلاسفه اسلامی..... □
۲۴۶. نظریه حکمای اسلامی در باب مسئله شناخت.....
۲۴۶. معقولات اولیه.....
۲۴۷. نظریه بوعلی و خواجه درباره مراحل مختلف شناخت یا ادراک.....
۲۴۸. نظریه صدرالمتألهین.....
۲۵۲. معقولات ثانیه منطقی.....
۲۵۲. سه وجه تمایز معقولات ثانیه منطقی از معقولات اولیه.....
۲۵۳. نمونه هایی از معقولات ثانیه منطقی.....
۲۵۵. معقولات ثانیه منطقی و شناخت خارج.....
۲۵۶. معمای بزرگ شناخت.....
۲۶۳. معقولات ثانیه فلسفی.....
۲۶۴. مقصود از اینکه ظرف عروض این معقولات ذهن است چیست؟.....
۲۶۴. مقصود از اینکه ظرف اتصاف این معقولات خارج است چیست؟.....
- مفاهیم «وجوب»، «امکان» و «امتناع» از معانی حروفی و مفاهیم انتزاعی و معقولات ثانیه فلسفی است..... □
۲۷۵. سیر تاریخی بحث «معنی اسمی و معنی حرفی».....
۲۷۶. تحلیل معنی اسمی و معنی حرفی.....
۲۸۱. قدرت ذهن در ساختن معانی اسمی از معانی حرفی.....
۲۸۲. خلاصه بحث.....
- نقش بزرگ و عمده معانی اسمی منتزع از معانی حرفی در تفکر فلسفی بشر و بازگشت به مسئله شناخت.....
۲۸۳. نحوه انتزاع معقولات ثانیه فلسفی از معانی حرفیه.....
۲۸۴. حل مشکل شناخت.....
۲۸۷. ظرف عروض و ظرف اتصاف..... □



۲۹۲	بررسی نظریهٔ مادیین دربارهٔ شناختهای تصدیقی
۲۹۳	نحوهٔ پیدایش تئوری یا فرضیه
۲۹۵	نقش الهامات در کشفیات بشری
۲۹۶	تعمیم دادن و کلیت بخشیدن به تئوری
۲۹۸	نظر بوعلی و خواجه
۳۰۴	«استنباط» یا حرکت عمقی ذهن
۳۰۵	مثال اول
۳۰۶	مثال دوم
۳۰۷	مثال سوم
۳۰۸	حرکت عمقی ذهن در معرفت اشیاء یا نفوذ از ظاهر به باطن و از فنومن به نومن
۳۱۱	فریدهٔ سوم: حدوث و قدم
۳۱۱	تعریف قدم و حدوث
۳۱۳	حدوث و قدم اضافی یا قسری
۳۱۴	حدوث و قدم حقیقی یا فلسفی
۳۱۴	حدوث و قدم ذاتی و حدوث و قدم
۳۱۵	عدم مقابل و عدم مجامع
۳۱۶	علت عدم طرح «حدوث دهری» در کلمات صدر
	□
۳۱۸	یادآوری
۳۱۹	حدوث و قدم ذاتی
۳۲۰	ریشهٔ تاریخی بحث حدوث ذاتی و حدوث زمانی
۳۲۸	خلاصهٔ بحث
۳۳۱	اشکال بر نظریهٔ حدوث ذاتی
۳۳۴	راه تخلص از این اشکال
	□
۳۳۸	حدوث دهری (۱)
۳۳۹	مقدمهٔ اول (موارد کاربرد تعبیر «ظرفیت»)
۳۴۳	مقدمهٔ دوم
۳۴۷	اشاره‌ای به مسئلهٔ علم و ادراک یا مسئلهٔ شناخت
۳۴۸	بازگشت به اصل بحث
۳۵۶	خلاصهٔ بحث
	□

- حدوث دهری (۲)..... ۳۵۹
- مقدمه سوم ..... ۳۵۹
- نظریه حدوث دهری میرداماد ..... ۳۶۶
- مقایسه «حدوث دهری» میرداماد با «حدوث ذاتی» فلاسفه ..... ۳۶۸ □
- حدوث اسمی ..... ۳۷۰
- یادآوری ..... ۳۷۰
- حدوث اسمی ..... ۳۷۳
- مرتبه غیب الغیوب ..... ۳۷۴
- مرتبه تعین اول ..... ۳۷۴
- مرتبه تعین دوم ..... ۳۷۴ □
- حدوث جوهری (۱)..... ۳۷۸
- نظر فلاسفه در مقابل نظریه متکلمین ..... ۳۸۰
- نظریه صدرالمتألهین و میرداماد در جوهری عالم ..... ۳۸۱ □
- حدوث جوهری (۲)..... ۳۸۸
- نظر متکلمین ..... ۳۸۹
- نظر فلاسفه ..... ۳۸۹
- نظر میرداماد ..... ۳۹۰
- نظر صدرالمتألهین ..... ۳۹۱
- اشکال حدوث زمانی صدرایی در مورد امور کلی و پاسخ آن ..... ۳۹۲
- اشکال حدوث زمانی صدرایی در مورد کل عالم و پاسخ آن ..... ۳۹۴ □
- اقوال حکما و متکلمین در مورد مرجح حدوث عالم در لایزال (۱)..... ۴۰۱
- ایراد فلاسفه بر نظریه متکلمین ..... ۴۰۲
- پاسخ متکلمین:
- قول کعبی و نقد آن ..... ۴۰۳
- قول معتزله و نقد آن ..... ۴۰۳
- قول اشاعره ..... ۴۰۵ □
- اقوال حکما و متکلمین در مورد مرجح حدوث عالم در لایزال (۲)..... ۴۰۸
- ریشه تاریخی مسئله «مرجح حدوث عالم در لایزال» ..... ۴۱۰

- ۴۱۲ ..... تعبیر «مرجح» بر اساس فرضیه مستقل بودن زمان
- ۴۱۳ ..... تشبیه «امتداد زمانی موهوم» به «امتداد مکانی موهوم»
- ۴۱۴ ..... نظریه کعبی و پاسخ آن
- ۴۱۶ ..... بیان غزالی در دفاع از متکلمین
- ۴۱۷ ..... بیان نظریه کعبی با تفصیل بیشتر
- ۴۲۰ ..... نظریه معتزله
- ۴۲۲ ..... نظریه اشاعره
- ۴۲۲ ..... سخن غزالی در مورد اراده
- ۴۲۳ ..... اشاره‌ای به نظریه صدرالمتألهین
- 
- ۴۲۶ ..... اقوام حکما و متکلمین در مورد مرجح حدوث عالم در لایزال (۳)
- ۴۲۷ ..... ایراد بر حرف متکلمین از طریق امتناع انفکاک معلول از علت تامه
- ۴۲۸ ..... تقریر نظریه متکلمین بر اساس بیان غزالی
- تقدم و تأخر میان اجزاء مکانی، یک امر اعتباری و میان اجزاء زمان یک
- ۴۳۳ ..... امر حقیقی است
- ۴۳۵ ..... نظریه صدرالمتألهین در حدوث ذاتی
- ۴۳۸ ..... بنا بر حرکت جوهری، مرجح حدوث هر پدیدگی در عالم، ذاتی آن است
- ۴۴۱ ..... سبق و لحوق یا تقدم و تأخر
- اقسام سبق:
- ۴۴۵ ..... سبق زمانی
- ۴۴۶ ..... سبق بالرتبه
- ۴۴۷ ..... سبق بالرتبه در مورد امور مکانی
- ۴۴۸ ..... سبق بالرتبه در امور عقلی
- ۴۴۹ ..... سبق بالشرف
- ۴۵۰ ..... سبق بالطبع
- ۴۵۱ ..... سبق بالعليه
- ۴۵۲ ..... سبق بالتجوهر
- ۴۵۵ ..... سبق بالذات
- ۴۵۵ ..... سبق بالحقیقه
- ۴۵۶ ..... سبق دهری
- 
- ۴۶۰ ..... کلی متواطی

- ۴۶۱ کلی مشکک .....  
 ۴۶۲ ارتباط مسئله «تقدم و تأخر» با مسئله «کلی مشکک» .....  
 ۴۶۵ نظریه بوعلی در مورد عدم تشکیک در ذات و ذاتی .....  
 ۴۶۷ نظریه شیخ اشراق در مورد جاری بودن تشکیک در کلیات ذات و عرضی .....  
 ۴۶۸ نظریه صدرالمتألهین .....  
 ۴۶۹ بهترین مثال برای امور مشکک .....  
 ۴۷۰ خلاصه بحث.....

□

- ۴۷۴ تعیین ملاک در هر یک از اقسام تقدم .....  
 ۴۷۴ ملاک در سبق بالرتبه .....  
 ۴۷۵ ملاک در سبق بالشرف .....  
 ۴۷۵ ملاک در سبق بالطبع .....  
 ۴۷۸ ملاک در سبق بالعليه .....  
 ۴۸۰ ملاک در سبق زما .....  
 ۴۸۴ ریشه تقدم و تأخر زمانه .....  
 فریده چهارم: قوه و فعل

فریده پنجم: ماهیت و لواحق آن  
 غرر اول: تعریف ماهیت و بعضی از احکام آن

- بخش اول .....  
 ۴۹۳ تعریف ماهیت .....  
 ۴۹۴ لزوم شناخت علامات استفهام .....  
 ۴۹۶ ادوات استفهام .....  
 ۵۰۱ سؤال از «ما» .....  
 ۵۰۲ سؤال از «هل» .....  
 ۵۰۴ سؤال از «لم» .....  
 □

- بخش دوم .....  
 ۵۱۲ لحاظ ماهیت در فلسفه هگل .....  
 ۵۱۴ لحاظ ماهیت در فلسفه تکامل .....  
 ۵۱۶ عرضی و ذاتی .....  
 □

۵۲۶	بخش سوم.....
۵۲۶	مقصود از تعبیر «ماهیت من حیث هی».....
۵۲۷	معنای «حیثیت».....
۵۲۸	آیا مرتبه ماهیت رفع نقیضین است؟.....
۵۳۳	دو نوع محمول برای ماهیت.....
۵۳۷	وضعیت شرایط منطقی تناقض.....
۵۴۰	نقش حمل اولی ذاتی و حمل شایع صناعی در حل مشکل..... □
۵۴۳	بخش چهارم: اعتبارات ماهیت (۱).....
۵۴۳	ورود بحث «اعتبارات ماهیت» در علم اصول.....
۵۵۳	نظر آیت الله بروجردی در اعتبارات ماهیت.....
۵۵۵	تجرید روان‌شناسی و تجرید فلسفی..... □
۵۶۱	بخش پنجم: اعتبارات ماهیت (۲).....
۵۶۲	ورود بحث «اعتبارات ماهیت» در علم اصول.....
۵۶۳	اشکال و طرح یک تناقض.....
۵۶۴	جواب اشکال.....
۵۶۶	طرح سه اشکال.....
۵۷۷	نظر ما در اعتبارات ماهیت.....
۵۷۹	فهرستها.....

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

پیشگفتار

از جلد اول شرح مبسوط منظومه به صورت شمیم استقبال خوبی به عمل آمد. همان طور که آمده دادیم جلد دوم این کتاب نیز به دلیل این که چاپ آن به صورت زرکوب و در دو جلد دهم طرح «مجموعه آثار» در شرایط فعلی اقتصادی برای ناشر و خوانندگان صرفه نیست و اصولاً این کتاب به صورت شمیم نیز باید منتشر شود اکنون به زیور کتب آریسته گردیده است.

در این مجلد مباحث «تعلق جعل به وجود، مباد ثلاث از جمله مباحث مربوط به امکان، مسئله شناخت، حدوث و قدم، سبق و لحوق، ماهیت و لواحق آن» مورد بحث و تحقیق قرار گرفته‌اند و نکات و نظرات بدیع و تقریرات جدیدی از مسائل نیز در خلال درسها و مباحثات توسط استاد شهید آیت‌الله مطهری بیان شده است.

شرح حال این درسها در مقدمه جلد اول ذکر شده است. امید است این مجلد نیز رضایت خاطر علاقه‌مندان به فلسفه اسلامی و آثار آن فیلسوف و اسلام‌شناس عظیم‌الشان را فراهم آورد.

۲۲ بهمن ۱۳۹۷

برابر با ۵ جمادی الثانی ۱۴۴۰

سید محمد تقی  
سوزن‌زن  
مطهری